

DIAGNOSTIKA U VĚZNĚNÝCH OSOB V PENITENCIÁRNÍ PRAXI

Teprve tehdy, když vězení přestalo plnit pouze úlohu detenční, teprve tehdy, když se vězni po odpykání trestu začali vracet zpátky do společnosti, ze které byli rozsudkem vyčleněni, mohl vzniknout tzv. **penitenciární problém**: Jak působit po dobu věznění, aby se vězeň po propuštění nekonfliktně začlenil do společnosti.

Když přijde do věznice na nástupní oddělení odsouzený, tak si musíme nejdříve stanovit, kam dotyčného jedince zařadíme. Podle toho pak volit různé formy a přístupy řešení.

Do první kategorie zařadit odsouzené typu normy. Jsou to jedinci, kteří odpovídají běžné **populační normě**. Druhou kategorií by pak měli tvořit jedinci v rámci takzvané **psychopatologie** a třetí kategorií, která se týká jedinců v rámci **patologie**.

1) U jedinců, kteří spadají do běžné populační normy, se zajímáme především o oblast sociální. Pomáháme zajistit zaměstnání, řešíme rodinné vztahy, problémy s dětmi, invalidní důchody, sociální a nemocenskou péči. To znamená, že tito jedinci jsou jinak schopní se o sebe bez větších problémů venku postarat a potřebují jen nějaký servis popř. pomoc nasměrovat, zajistit kontakty na instituce apod. Jinak jsou soběstační. Proto jsou ve hře hlavně sociální pracovnice, kurátoři, probační úředníci a různé způsoby prevence kriminality. Proto i metody přístupu by měly být jednodušší.

2) Druhou kategorií tvoří jedinci, kteří jsou již problematičtější, patří do oblasti psychopatologie. Tito vyžadují již intenzivnější přístup. Ale i sem patří určitý servis, nasměrování, diferenciální diagnostika (zda se nejedná již o patologii), a pokud je to možné i psychoterapie. Servis se týká opět celé sociální oblasti, ale je už složitější, řeší se hlubší rodinné, pracovní, meziosobní problémy, ale často i problematika různých

závislostí, např. drogy, alkohol, hrací automaty.

3) Poslední oblast tvoří jedinci, u nichž dochází k patologickým projevům především v oblasti různých psychóz. Toto je třeba v rámci diferenciální diagnostiky včas stanovit a řešit pomocí psychiatrických prostředků. Zajistit psychiatrické vyšetření,

Toto rozčlenění do tří základních kategorií je potřeba udělat při příchodu jedince do vězeňského zařízení, aby se mohly včas zvolit adekvátní prostředky a možnosti, které máme k dispozici. **Proto ke každému jedinci je potřeba přistupovat individuálně a zodpovědně zvážit, jak budeme řešit jeho problémy. Nelze proto jednoznačně říci, že se ke každému odsouzenému bude přistupovat stejně a budou se také volit stejné prostředky, neboť každý jedinec vyžaduje jiný přístup.** Někomu stačí méně a je schopný fungovat bez větších problémů, jiný naopak potřebuje intenzivní přístup a intenzivní metody. Pokud zvolíme stejný přístup ke každému, pak někdy zbytečně mrháme lidským a ekonomickým potenciálem, který se pak nemusí dostávat jinde, kde je ho více potřeba.

Diagnostika u vězněných osob v penitenciární praxi

1 Typologie vězněných osob

Od dávné minulosti se člověk snažil popsat chování a prožívání jiného člověka.

Usuzujeme tak ze zápisů ve starých slovnících, které odhalují několik desítek tisíc slov, které vyjadřují zvláštnosti a projevy lidských povah. Z toho vyplývá, že k typové diferenciaci lidí dochází v důsledku diferenciaci společenských funkcí, rolí, chování i prožívání, včetně přírodních vlastností, již od dávné minulosti.

Typologie psychologická znamená zařazení podle dominantních vlastností, chování nebo prožívání k psychologickému typu člověka ve forezních vědách. Jsou to např. delikventi, obvinění, obžalovaní, věznění i propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Charakteristiky temperamentových typů:

Sangvinik (emočně stabilní extrovert) se vyznačuje především přiměřenou reaktivitou, na slabé podněty reaguje slabě, na silné silně. Rychle u něj doznívají emocionální zážitky a rychle se u něj mění zaměření. Je přizpůsobivý, emočně vyrovnaný, ale poněkud nestálý a lehkovážný, vesele naladěný, optimistický. Jeho prožitky a city jsou spíše lehkomyšlné, nerozvážné, nestálé a povrchní.

Flegmatik (emočně stabilní introvert) je celkem vyrovnaný, navenek se jeví jako lhostejný, vzrušují ho jen silné podněty, vykazuje stálost a spokojenost. Je klidný, chladnokrevný až apatický. Hlubší vztahy má jen k vybraným osobám. Je spíše pasivní, bez velkých životních ambicí a požadavků. Nemá rád změny, pohybově spíše úsporný, neprosazující se. Ve vězeňských zařízeních lhostejný, apatický, váhavý, nerozhodný, méně pružný, někdy tenzní, ale dovede být i stálý a spokojený.

Melancholik (emočně labilní introvert) se vyznačuje hlubokými prožitky a spíše smutným laděním, pesimismem a strachem z budoucnosti. Život pro něj vytváří řadu nástrah, on však miluje klid, nemá rád napětí, hlučnost, jeho city jsou trvalé, ale jejich intenzita se neprojevuje příliš navenek. Žije spíše vnitřně, obtížně vytváří kontakty, ale tyto jsou pak pevné, rozvinuté a hluboké. Ve vězeňských zařízeních je pesimistický, uzavřený, nedůvěřivý, málo sebevědomý.

Cholerik (emočně labilní extrovert) je silně vzrušivý, má sklon k výbuchům emocí i k agresi. Hůře se ovládá a reaguje impulzivně, nerozvážně, bez rozvážení následků. Je netrpělivý, panovačný, vymáhá ústupky, egocentrický, soužití je s ním obtížné. Je emočně labilní, snadno vzplane, navenek reaguje rychle, silně bez zábran. Ve vězeňských zařízeních je zbrklý, riskující, netrpělivý, hledá výhody, nesnášenlivý, často manipulující, nepřipouští kompromis a málo se ovládá.

Je třeba si uvědomit, že neexistují přesně vyhraněné typy, jsou spíše jejich

kombinace. Proto byla období, kdy se typologie zahrnovaly pro svou nepřesnost a variabilitu spíše jako charakteristiky pomocné. Při diagnostice, popisu i při profilování je třeba jednotlivé komponenty osobnosti brát realisticky a komplexně. Z tohoto faktu vycházíme i u typologií ve forenzních vědách, tj. i ve vězeňství. ***Zde je třeba přihlížet nejen ke struktuře a dynamice osobnosti, ale i k prostředí, k zákonné restrikci a limitaci, situacím, socio-psychologickým komponentám a vlivům.***

Strukturální a dynamické aspekty osobnosti vězně

Kriminální chování i poruchy chování ve vězeňských zařízeních jsou výslednicí vzájemné souhry činitelů osobnosti pachatele – vnitřních a vnějších – tj. situace, prostředí a dalších vlivů. Pojem osobnosti pak vychází z předpokladu, že existuje určitá konstelace vlastností, rysů osobnosti, typická pro delikventy i vězně, a tudíž odpovědná za jejich chování.

Ve snaze vystihnout tuto konstelaci osobnostních rysů stanovil italský lékař Cezar Lombroso (1890) 6 typů osobností pachatelů, kde biologické zvláštnosti osobnosti jsou jednou z obsáhlé řady ekonomických, ekologických a sociálních determinant chování:

- a. rozený delikvent, tělesně stigmatizovaný,
- b. delikvent z vášně a náruživosti, který páchá obvykle jen jeden delikt,
- c. šílený delikvent, obvykle alkoholik nebo hysterik,
- d. zdánlivý delikvent, jehož delikt vzniká nešťastnou shodou okolností,
- e. kriminoloid představující přechod od normálního jedince k rozenému zločinci
- f. tajný delikvent, tj. fanatický či politický delikvent, prostitutka.

Propracované, metodologicky sofistikované, multifaktoriální teorie osobnosti

pachatele se objevují zvláště po II. světové válce. K aktuálně velmi vlivným se ve forenzní psychologii řadí Eysenkova koncepce delikventa jakožto extrovertovaného neurotika, jehož extroverze (orientace navenek) je odpovědná za nedostatečnou socializaci vlivem deficitního sociálního učení.

Jako další faktory k tvorbě typologií sloužily poruchy sebekoncepce, nízká frustrační tolerance, neodpovědnost, nedostatečné vnitřní zábrany, slabá sociální kontrola, kriminální infekce, např. v partě, v rodině nebo i ve vězení.

Pokusy vysvětlit kriminální chování typickou strukturou osobnosti, tedy specifickým uspořádáním relativně trvalých rysů osobnosti pachatele i vězně a zvláštnostmi individuálního vývoje se realizovaly v 70. a 80. letech též u nás. Ve výzkumu osobnosti pachatele byla popsána osobnost prvovězněného a recidivujícího pachatele pomocí 4 faktorů rysů osobnosti:

- *Emocionální ladění* - od nepřátelského postoje k okolí (hostility) k postoji emocionálně pozitivnímu (afilianci),
- *Úroveň zformování svědomí* - od nedostatečně k dobře zformovanému svědomí,
- *Sociální reaktivita* - od dynamičnosti k inhibovanosti,
- *Asertivnost* (prosazování se) - od rafinovaného sebeprosazování k tupé konformitě.

Na základě vzájemných vazeb mezi těmito osobnostními rysy pak vznikla **typologie osobnosti pachatele a uvězněného**:

1. Pachatel socializovaný:

- a) kooperativní,
- b) asertivní,
- c) anxiózní,
- d) dynamický.

2. Nesocializovaný agresor:

- a) prosazující se agresivně,
- b) hostilní agresor,

c) agresivní schizoid.

3. Konformní moron

4. Nezdrženlivý, nevladatelně puzeň

5. Neurotický:

a) neurotický s hysterickými rysy,

b) neurotický asertivní,

c) neurotický odreačovávající se.

6. Hostilní

7. Podrobnivý neboli vzrušivý a inhibovaný

8. Anxiozní manipulátor

ad. 1. Pachatel socializovaný, který se většinou vyznačuje jistou kultivovaností. Jde o osoby kooperativní, asertivní, anxiozní a dynamické:

a) kooperativní – vyznačují se v celku dobrými regulačními mechanismy chování, sociální reaktivitou a asertivitou. Takový uvězněný je afiliantní, tj. družný, otevřený, kamarádský na jedné straně, na druhé straně dovede dobře zastříť svůj cíl a potřebu (často se s ním setkáme u vloupání, rozkrádání a krádeží).

b) asertivní – k shora uvedenému se připojuje zvýšená asertivita, vyšší egoismus (často u pachatelů loupeží, podvodů, podílnictví, organizovaných krádeží, ale i u znásilnění).

c) anxiozní (úzkostný) – afiliantní, poměrně dobře formulovaný systém vnitřních regulativů chování se vyskytuje i inhibice, bázlivost, nerozhodnost a boj motivů.

d) dynamický – k uvedené charakteristice se přidává zvýšená dynamičnost, drzost a opovážlivost. Schopnost těchto osob spočívá v tom, že jsou schopni na sebe strhnout skupinu, jen aby dosáhli svého cíle. Rádi riskují a úspěch je velmi posiluje

(prvotrestaní, zloději, vloupači, podvodníci, pachatelé rvaček, ublížení na zdraví a loupeží). Často vyrůstají v disfunkčních a disociálních rodinách, kde napodobují modely rodičů a starších sourozenců. Na svou situaci mají náhled s dobrou resocializační prognózou.

ad. 2. Nesocializovaný agresor či vězeň s disharmonickou poruchou osobnosti nebo jejími rysy:

a) prosazující se agresivně – jde o osobnost s nedostatečně zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, zvýšenou asertivitou, sebecitem, iritabilitou, negativismem, podezíravostí. Taková osobnost často používá lži včetně agresivního jednání ve všech formách. Často nehodnotí ty a já. Jde o výtržníky, pachatele loupeží,

b) hostilní agresor – k charakteristice se připojuje zvýšená hostilita nejen obecná, ale i druhová a etnická. Jeho zášť a neschopnost kompromisního názoru je velmi masivní, jde o hostilitu směřující proti policii, soudcům, pracovníkům Vězeňské služby, homosexuálům, Romům apod. Výskyt je u výtržnictví, napadení a vydírání.

c) agresivní schizoid – u těchto jedinců se k zvýšené hostilitě přidává i nedostatečně formovaný systém vnitřních regulativů, inhibovanost, slabost, nejistota, emocionální labilita, což může připomínat schizoidního psychopata. Zaměřují se nejen na majetek, ale i na ty osoby, které stojí v cestě k cíli. Jsou to pachatelé vloupání, ublížení na zdraví, vydírání, loupeží a podvodů.

ad. 3. Konformní moron – jeho osobnost se vyznačuje vysokou konformitou, těžkopádností až tupostí a podřízeností. Jen s obtížemi mění svůj plochý emotivní i konformní způsob života. Jeho snížený intelekt a zvýšená sugestibilita napovídá, že tyto lidé jsou nedružní, zdrženliví, často silně věřící, egocentričtí, dráždiví a váhaví. Jsou poddajní, ovlivnitelní, uzavření a nekritičtí. Tato struktura osobnosti ukazuje, že morona lze poměrně lehce využít nejen k trestné činnosti, ale i k různým provokacím ve věznici.

Často páchají krádeže, rozkrádání, vloupání a pohlavní zneužití.

ad. 4. Dalším typem pachatele je **osobnost nezdrženlivá a nezvladatelně puzeaná.**

Z osobnostních rysů můžeme pozorovat zvýšenou dynamičnost, touhu po ukojení svých potřeb, fantazii, vysokou pudovou energii a slabší kontrolu reálné situace. Taková osobnost je nezdrženlivá a nezvladatelně pudivá k činu, o kterém ví, že jeho potřebu naplní. Prognóza je velmi často nepříznivá k reedukaci. Často je v rozporu s deviacemi a poruchami osobnosti. Chování bývá často plodem např. nesprávné sexuální motivace, senzitivitou, chorobnými představami a fantazií či denním sněním (u pedofilů, fetišistů, u osob trpících patologickou sexuální agresivitou nebo sadistickými technikami uspokojování). Důležitou komponentou je situace, která zvyšuje pocit svobody, vůle, potřeby, rozvíjí dynamiku protitků, ale i strachu, obav ze špatného hodnocení, pocitu bezpečí a nebezpečí. Ve vězeňských zařízeních se doporučuje tyto osoby věznit izolovaně od ostatních, věnovat jim zvýšenou péči, podpůrnou terapii, která bude dekompenzovat negativní emoce.

ad. 5. Pachatel neurotický – toho můžeme dále dělit na neurotického s hysterickými rysy, neurotického asertivního a neurotického odreagovávajícího se. Společnou charakteristikou tohoto druhu jsou dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování a pocity viny s jistou afiliací. Kriminální chování i excesy ve věznicích vznikají právě po selhání regulativů chování. U velké části těchto osob existuje omezující, nepřizpůsobivé svědomí, což umožňuje vznik vnitřního konfliktu i motivace k nežádoucí činnosti.

a) neurotický s hysterickými rysy, zde se ke zvýšené potřebě citového kontaktu s druhými a být jimi přijímán, připojuje relativně dobře zformovaný systém regulativů chování, zvýšená dynamičnost a asertivita včetně sebecitu. Taková osobnost se projevuje potřebou uznání, hodnocení a obdivu. Bývá nekritická, s pocitem

nedostačivosti. Trestná činnost je u mnohých jedinců jistá kompenzace jejich potřeb. Jsou to prvotrestaní, pachatelé loupeží, obecného ohrožení, rozkrádání, ale i vražd osob, které zapříčinily pocity nedostačivosti a neschopnosti hodnotit dle potřeby a pravdy.

b) neuroticky asertivní, zde k obecné charakteristice připojujeme zvýšené sebeprosazení, což má někdy nutkavý charakter. Často se setkáváme s tím, že u těchto jedinců jde o řešení vnitřních rozporů, nedostačivosti a o marnou snahu se vnitřně srovnat s tím, jak tito lidé vypadají navenek. Jde o snahu získat roli či status ve skupině, výhody, které z postavení vyplývají. Ve skupině jde často o vůdce nebo soupeře s vůdčí schopností.

c) neuroticky odreagovávající se pachatel, k již uvedené charakteristice se u tohoto typu připojuje zvýšená submise, inhibovanost, silné pocity viny, emoční labilita a bázlivost. Je opakem hysterických typů. Asociální a kriminální chování vzniká často jako následek neřešeného vnitřního nebo vnějšího konfliktu, neboť schopnost adekvátně jej řešit je snižena. Agresivita zde nevystupuje do popředí, je v nepřímé, skryté formě a má spíše startující charakter. Často u těchto typů vidíme pořezané zápěstí, jsou mezi nimi polykači různých předmětů ve věznicích. Často se v této skupině rekrutují prvotrestaní, zloději, rozkrádači, neplatiči výživného, ale i výtržníci a ti, kteří působili v partách, která je posilovala sebevědomím. Při závažné trestné činnosti tito pachatelé mohou v napětí spáchat i vraždy a odstraňovat nepohodlné svědky sexuálních i majetkových deliktů.

ad. 6. Pachatel hostilní se vyznačuje zvýšenou hostilitou při poměrně dobře zformovaném systému vnitřních regulativů chování. Hostilita (nepřátelskost) zde má blíž k neurotizaci než k psychopatii, a to právě vlivem regulací chování od hostilního psychopata, u kterého tato regulace chování chybí. Hostilní pachatel je nepřátelsky naladěný, což ve spojení s jeho emoční labilitou tvoří vyšší explozivitu, z čehož vychází i

charakter skutků, které u něj řešíme. Jde o výtržnictví, vraždy, loupeže, týrání, vydírání. Převahu zde mají recidivisté a jejich snížená frustrační tolerance a iracionální modely řešení životních situací.

ad. 7. *Podrobný neboli vzrušivý a inhibovaný pachatel*, je protipólem hostilního. Tato osobnost má ve své dominanci inhibovanost, bázlivost, nejistotu, labilitu, úzkost i strach. I přes tyto vlastnosti se relativně dobře identifikuje a spojuje s kriminální subkulturou. Často je takový jedinec veden dominantním vůdcem nebo jinou osobou, se kterou je schopen takového chování, které neodpovídá jeho mentalitě a charakteristice. Je citlivý na pochvalu, hodnocení, pocit, že si ho lidé váží.

ad. 8. *Anxiozní manipulátor*, tento typ často vykazuje afilianci s jistou inhibovaností, ale i obratné prosazení své osobnosti. Potřeba citového vztahu, otevřenost, družnost u něj přirozeně podporuje zájem o druhé lidi, které se snaží získat a jistým způsobem s nimi manipulovat, a tak se prosazovat ve skupině. Často se tato činnost dá hodnotit jako jistá hyperkompenzace z tísně, nedostačivosti, nejistoty a tenze. Manipulovat s lidmi dává možnost jistá inteligence, sociální obratnost, znalost situace a afiliance. Osoba často manipuluje s fakty a lže ve svůj prospěch. Můžeme se setkat i s kombinací mezi anxiozitou a asertivitou, což vytváří bariéru v resocializačních snahách. Páchají rozkrádání, vloupání, krádeže aut, znásilnění, vydírání, podvody, ale i vraždy. V kontaktu se chovají obezřetně, bohémsky, vytvářejí masky a pózy nepochopeného a podvedeného. Dovedou i dynamizovat, manýrovat, zastírat, přetvářovat se, prezentovat city, přičemž stále kalkulují o svých cílech, potřebách a výhodách.